

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԹԻԻ Գ — ՇՐՋԱՆ ԻԱ.

1888

ՏԱՐԻ ԻԱ. ՄԱՐՏ 31

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԵԶՄԻԱԾԻՆ.

Գ.

Փոփոխ յարաբերութիւններ ամրապնդելու միջոցները համարած ատեննիս յիշեցինք կանոնները, ժողովները, թիմերը, ծուխերը, հոգաբարձութիւնները, ծէսերը և նուիրակները, և կարող էինք ուրիշ կէտեր ևս յիշել, սակայն շատ բան յիշելով նպատակի չեմք հառնիր, մինչ քիչ բան գործելով ևս՝ գոնէ նըպատակին կը մօտենամք։ Աշխատիմք ուրեմն խօսքերնիս ամփոփել և մասնաւոր կէտերու վրայ խօսիլ, որ գործադրութեան ճանապարհ բացած լինիմք։ Որովհետեւ նախընթաց յօ-

դուածով յայտարարեցինք, թէ գործի համար աշխատելը ձեռքին կը պատկանի և ոչ թէ գլխուն, անոր համար կը յուսամք թէ ոչ ոք կարող է զմեզ մեղադրել եթէ կարեւոր նիւթերու վերայ խօսելու կը համարձակիմք:

Այս անգամ կանոններու վրայ պիտի խօսիմք:

Կանոն բառը իւր յունական ծագմամբը հանդերձ՝ մեր մէջ կատարելապէս ընդհանրացած իրաւունք ստացած բառ է, և իւր բազմատեսակ նշանակութիւններէն առաւել սովորականը եկեղեցական օրէնք ցուցնելն է, ինչպէս և այդ օրէնքներուն հաւաքածոյին ալ կանոնագիրք անուն կու տամք: Աւետարանի օրէնքները սովորաբար կանոն չեմք կոչել, այլ աւելի սովորաբար Քրիստոսի հաստատած եկեղեցւոյն իշխանութենէն բղխած օրէնքներն են, որք կանոն անունով կիմացուին: Առաքելոց, հայրապետաց, ժողովոց և սուրբ հօրց հաստատած և հրամայած կարգադրութիւնները այդ տեսակէն են և թէպէտ ասոնց մէջ ևս զանազանութիւններ կան, սակայն մեր նպատակը գիտնական զննութիւններով և բաժանումներով զբաղիլ չէ:

Եկեղեցական կանոնաց վրայ երկու հիմնական և հաստատուն սկզբունքներ կան, զորս Ուղղափառ եկեղեցին կը նդուդունի: Մէկն է հնաւանդ կանոնաց հաւատարիմ պահպանութիւնը, միւսն է ժամանակի պահանջից համեմատ ներդրամութիւնը: Առաջին սկզբունքը եկեղեցւոյ ընդհանրութենէն է: Եկեղեցին Քրիստոսական հաստատութիւն է, ամեն հաստատութիւն հիմնադրական կամաց եւթարկեալ է, և ինչպէս Քրիստոս հիմնեց եկեղեցին, ինչ որ Քրիստոս սորվեցուց առաքելոց, և ինչ որ առաքեալք ուսուցին եկեղեցւոյ, այն է օրինականը, այն պիտի պահուի հաւատարմութեամբ: Երկրորդ սկզբունքն ևս եկեղեցւոյ ընդհանրութենէն օտար չէ. եկեղեցին իբրեւ մայր գործադուծ հաստատուեցաւ մարդիկները խնամելու և նոցա ամենատեսակ պէտքերը հոգալու համար, և ուր հարկն ստիպէ՝ նաև նոցա տկարութեանց և կարօտութեանց յարմար դատուած դարմանները պատրաստելու համար:

Այդ երկու սկզբունքներն ևս եկեղեցւոյ մէջ գործադրուած են. և ինչպէս միշտ, նոյնպէս և այդ առթի մէջ, ուղղութիւն և ճշմարտութիւն ծայրայեղութենէ խորշիլ և արդարակշիռ նժարին մէջ մնալն է: Այս տեղ հնար էր մեզ ցուցնել, թէ ինչ

կերպով՝ Ուղղափառ Եկեղեցին յարգեց միշտ այդ երկու սկզբ-
բունքները և թէ ինչ կերպով այս կամ այն եկեղեցին մէկ կամ
միւս սկզբունքէ շեղելով՝ ճշմարտագիծ ուղղութենէն սխալե-
ցան, մանաւանդ երբ ժամանակի պահանջից սկզբունքին հե-
տեւելով՝ հնաւանդութեան սկզբունքը մոռացան։

Հայաստանեայց Ուղղափառ Եկեղեցին, նկատելով որ ժամա-
նակի պահանջից սկզբունքը աւելի ևս ընդունակ է մարդկա-
յին տկարութեանց դուռ բանալու, և իսկական պահանջ կար-
ծել տալու այն՝ որ լոկ զգայական կամ երևութական պա-
հանջ է, որչափ կարող եղաւ հնաւանդութեան սկզբունքը
պինդ բռնեց, և այդ պատճառով, եթէ առ հասարակ քրիս-
տոնեայ եկեղեցիներու կանոնները քննեմք, Հայաստանեայց
եկեղեցւոյ կանոններն են, որ ամենէն աւելի հնաւանդ դրու-
թեան, առաքելական հաստատութեան և նախնական պար-
զութեան կերպարանը կը կրեն։ Եթէ մեր եկեղեցին չունեցաւ
պետական ճոխութիւն կամ կայսերական փայլողութիւն, սա-
կայն ունեցաւ և ունի առաքելական պայծառութիւն։ Այդ
պայծառութիւնը կը ցուցնեն՝ ոչ միայն Հայաստանեայց Եկե-
ղեցւոյ ուղղափառ զաւանդութիւնները, այլ և նորա ուղղա-
փայլ կանոնները։

Մեր մէջ խօսելով, հարկ է յիշատակեմք, թէ ստէպ լսուած
է Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ պաշտօնէից և ժողովրդոց
բերնէն. թէ որչափ ալ լաւ լինի հնաւանդութեան սկզբունքին
պինդ կենալ, սակայն քիչ ալ ժամանակի պահանջից սկզբուն-
քին կողմը նայելու է, և ասով կռւղին իմացնել թէ Հայաստա-
նեայց եկեղեցին այդ տեսակէտին հետեւողը չէ։ Եթէ այդ կար-
ծիքը պարզ խօսք լինէր թերեւս վրան խօսելն ալ աւելորդ լի-
նէր. սակայն դժբաղդաբար երբեմն երբեմն և զանազան տեղեր
այդ կարծիքէն բզիւած կերպ կերպ գործադրութիւններ կը
տեսնուին, որք ոչ Ս. Եկեղեցւոյս զաւակաց անորոշելի կարող են
լինիլ, և ոչ օտարաց շինութիւն պատճառել։ Ահաւասիկ եկե-
ղեցական կանոններու կողմանէ միութեան յարաբերութիւն-
ները ամրապնդելու հարկը։

Այդ կէտին վրայ մեր կարծիքը այն է, թէ իրաւացի չէ Հա-
յաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ կանոններուն նկատմամբ ասել թէ
պահանջից սկզբունքէն բոլորովին օտար լինին, և հնաւան-

դուժեան սկզբունքի պահպանութեամբ՝ ժամանակի համար անյարմար գտնուին, Մեր կարծիքը պաշտպանելու համար պէտք էր, որ պահանջից սկզբունքի պաշտպաններուն յառաջ բերած դժուարութիւնները մի առ մի յիշէինք, իւրաքանչիւրին իմաստն ու արժէքը ճշդէինք, և յետոյ լուծումը տայինք. սակայն այդ ճանապարհը մեզ շատ երկար կը տանի, մինչ մենք համառօտ յօդուածներ կը գրեմք, — առ այժմ — և ոչ ընդարձակ ուսումնասիրութիւններ:

Բայց գոնէ համառօտ խորհրդածութիւն մը ընեմք: Պահանջից սկզբունքին հետեող եկեղեցին, գլխաւորապէս Լատինական եկեղեցին է: Սա կարծելով ժամանակին պահանջքը յարգել և նորութեանց սաստիկ տենդէ բռնուած, դաւանութիւն է որ կը շատցնէ, կանոն է որ կը դիզէ, և վերջին դարերում կատարուած յաւելուածներուն ներքեւ՝ հնաւանդ և առաքելաւանդ դրութիւնը թաղուած ու կորած է:

Ի՞նչ օգուտ ունեցաւ այդ սկզբունքէն, բայց եթէ այն դժբաղդ հետեանքը, որ այսօր իւր ժողովուրդները անլուծանելի հակառակութեանց ներքեւ ճնշուած են: Եթէ իրենց եկեղեցւոյն լսեն՝ պետութեանը պիտի հակառակին, և եթէ պետութեան լսեն՝ իրենց եկեղեցւոյն պիտի հակառակին: Նոյն պատճառով, Լատինական եկեղեցւոյ ներքեւ եղող պետութիւնները՝ եկեղեցիէն բաժնուելու դժպէհի հարկին ներքեւ գտնուեցան, և որպէս զի իրենց եկեղեցւոյն անտանելի պայմաններէն ազատին՝ անեկեղեցի ժողովուրդ և անկրօն պետութիւն ընդունելու հասան: Այդ է այժմեան Հռովմէագաւան աղգերու աննախանձելի դրութիւնը: Իսկ այդ դրութիւնն պատրաստողը, իրենց եկեղեցւոյն հետեւած՝ պահանջից սկզբունքն է: Բայց մենք ոչ թէ սկզբունքը կը մեղադրեմք, այլ զեղծմունքը: Զկայ սկզբունք մը, որչափ և նուիրական և սուրբ, որ լաւ չգործածուած ատեն անտեղութեանց դուռ չբանայ: Մենք այդ գիտեմք: Միայն կողքէինք օրինակով մը իմացնել, թէ պահանջից սկզբունքին հետեողութիւնը, շատ զգուշութեամբ գործածուելու բան է, և թէ աւելի մեծ դժուարութիւններ կը ծագեն պահանջից սկզբունքին ընդարձակութենէն՝ քան հնաւանդութեան սկզբունքին խստութենէն:

Եւ յիրաւի, Եկեղեցւոյ հնաւանդ կանոնները այն տեսակ պար-

զուլթիւն և դիւրուլթիւն կը պարունակեն իրենց մէջ, որ մարդ պարտաւորուած է խոստովանիլ, աստուածային գործոյն՝ մարդկային գործոյն վրայ ունեցած առաւելութիւնները: Եկեղեցւոյ հնագոյն կանոնները նուազ ընդհարումներ ունեցած են, և եկեղեցիներէն անոնք՝ որ հնաւանգութեան սկզբունքին հաւատարմագոյն են, այժմ ալ նուազագոյն պետական և քաղաքական և ընտանեկան ընդհարումներ կը ներկայեն, քան թէ հնաւանգութեան սկզբունքը անարգելով՝ կարծեցեալ պահանջից սկզբունքին հետեող եկեղեցիները:

Այդ խնդրոյն վերաբերմամբ ուրիշ կարծիք մըն ալ ունիմք. և զայն ևս ամենայն համարձակութեամբ պիտի յայտնեմք: Եթէ մեր Ս. եկեղեցւոյն կանոններուն կողմանէ երբեմն ինչ ինչ դժուարութեանց կը հանգիպիմք, անոնք իսկապէս մեր բուն կանոններուն հետեանքը չեն: Մենք դժբաղդութիւն ունեցանք ժամանակ ժամանակ ազգին մէջ ընդարձակուած տեսել օտար եկեղեցիներու ուսումն ու գործադրութիւնը, որք զարգացման և յառաջդիմութեան անուան ներքեւ ազդեցութիւն գործեցին մեր վրայ: Հայերէն լեզուով բայց ոչ հայերէն հոգևով գիրքեր, — որոց մէջ օտար դաւանութեանց և օտար կանոնաց իմաստները երբեմն գաղտնի և երբեմն խարդախ կերպով ծածկուած էին, — գովեստիւ հռչակուեցան, անխառն կարծուեցան, ընդունելութեան արժանացան: Անոնց ազդեցութեամբն է որ մեր մէջ ալ ինչ ինչ դժուարութիւններ երևան եկան, և Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ զաւակներուն վրայ ծանրացան. բայց Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ ոչ ուղղափառ վարդապետութիւնները գործ ունէին անոնց մէջ և ոչ առաքելաշաւիղ կանոնները:

Պէտք է ևս յիշել, ի պարծանս և ի ջատագովութիւն մեր եկեղեցւոյն, թէ այդպիսի օտարամուտ բաներ երբէք Հայրապետական և ժողովական վաւերացումներ չունեցան, այլ մնացին մի միայն մասնաւոր պաշտօնէից մասնաւոր իշխանութեան սահմանին մէջ պարունակուած պատահարներ, Իսկ մասնաւոր պաշտօնեաները անով կարգարանային, որ իրենց գործը՝ պահանջից սկզբունքին համաձայնութեամբ կատարուած բացառութիւններ և մասնակի փոփոխութիւններ ընել կը կարծէին: Սակայն ասով դժբաղդ հետեանքը չէր դադարեր:

Եկեղեցւոյն զանազան մասերուն մէջ տարբեր գործադրուներ սկսան նկատուիլ. և իսկապէս այդ տարբերութիւններ եղան, որք իրարու հետ բազդատուած և համեմատուած ատեն դժուարութիւններ սփռուցին:

Եկեղեցական կանոններուն վերաբերմամբ ըսածնիս համառօտելով, մեր կարծիքին համեմատ հետեւեալ կէտերը իւր հաստատուն ստուգութիւններ կարող եմք նկատել:

Եկեղեցւոյ կանոններուն մէջ հնաւանդութիւն և պահանջք, հիմնական սկզբունքներ են:

Պահանջից սկզբունքի ընդարձակութիւնը աւելի վնասարէր է, քան հնաւանդութեան սկզբունքի խստութիւնը:

Հնաւանդ կանոնները աւելի պահանջից հետ համաձայնութիւն կը պարունակեն, քան թէ օտար եկեղեցեաց՝ կարծեցեալ պահանջից սկզբունքով կատարած փոփոխութիւնները:

Մեր եկեղեցւոյն մէջ առանց պաշտօնական վաւերացման ընդունելի եղած և ի շնորհս պահանջից կատարուած փոփոխութիւններն աւելի դժուարութիւններ կը յարուցանեն, քան հնաւանդ կանոնաց պահպանութիւնները:

Այդ դժուարութեանց առաւել մեծերը՝ տարբեր կերպերով և զանազան տեղերով՝ կատարուած՝ մասնաւոր և ժամանակաւոր փոփոխութիւններն են:

Ահա անկեղծութեամբ և համարձակութեամբ բացատրուած՝ մեր լաւն ալ, մեր վատն ալ: Իսկ վատէն հեռանալու և լաւին դառնալու գործոյն մէջ երկու պարտք ունիմք. մէկը հիմնաւոր, մէկը անցաւոր:

Հիմնաւոր պարտքը այն է, որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հնաւանդ կանոնները լրջօրէն ուսումնասիրեմք, անոնց փոփոխութիւնները հետազօտեմք, մոռցուածները քննեմք, և անոնց մէջէն բուն մեր սեփականը քաղեմք, և կարգաւորեալ շարայարութեան վերածեմք, և կատարեալ կանոնագիրք մը կազմեմք, ոչ կանոնաց ժամանակագրական կտրգով, այլ իւրութեան կարգով յօրինուած: Մեր կանոնագիրքը կայ. և է վաւերական հաւաքածոյն Իմաստասէր Ս. Յովհան Օձնեցի Հայրապետին ուրիշ գործուն սկիզբը գրուած, մինչ Լատինաց կանոնագիրքը, որ է սուտանուէն Իսիդորոսի Մերկատորի անվուեր հաւաքածոյն, իններորդ դարէն հնագոյն չկարծուիր: Օձնեցւոյն հաւա-

քաժոյն յաւելուածներ ալ ունեցած է: և գործածական ալ եղած է: Սակայն ցարդ հրատարակուած և տարածուած չէ: զի հրատարակութիւնն ալ առանց օրինաւոր հետազօտութեանց հնար չէր կատարել. կանոնագիրքը լոկ նախնեաց մատենագրութիւն մը չէ, ալ իրաւանց և գործոց ուղեցոյցն է: Նոյն կանոններուն վրայ միակնարկն իսկ մեզի ցոյց կուտայ, թէ հնաւանդ կանոնաց մէջ պահանջից համաձայն շատ կարգադրութիւններ կան զորս մենք այժմ չեմք գործադրեր: զի օտարամուտ թելադրութիւններ և օտար եկեղեցեաց կանոններու պատահական հետեւողութիւններ մեր վրայ ազդեցութիւն գործած են. և մենք անոնց հետեւելով ի զուր դժուարութիւններ կստեղծեմք և դիւրութիւններէ կը զրկուիմք: Այդ աշխատանքը անոր համար ալ անհրաժեշտ է, որպէս զի—Հայաստանեայց Եկեղեցին սեպհական կանոնագիրք չունի—խօսքը, որ բոյորովին սուտ է ու յայտնի զրպարտութիւն է: մէջ տեղէն վերնայ, և պաշտօնեայք և ժողովուրդք ձեռուընին որոշ և յստակ օրինագիրք մը ունենան:

Սակայն այդ գործը համառօտ աշխատանք չէ, և անսխալ պէս սկսել և աւարտել հնար չէ, այդ պատճառով հիմնաւոր պարտքէն զատ՝ անցաւոր պարտք մըն ալ ունենայինս յիշեցինք: Այդ անցաւոր պարտքին անուանով այն իմացանք, որ առաջնորդներ և եպիսկոպոսներ և պատրիարքներ, չափ մը դնեն կամաւոր բացառութեանց, արտօնութեանց, տնօրինութեանց, փոփոխութեանց, և ուրիշ ամեն տեսակ ժամանակաւոր և մասնաւոր կարգադրութեանց, որք կարծես թէ ամեն վիճակի և ամեն թեմի համար մի մի տարրեր կանոնագիրք կը ձևացնեն: Այդ տարբերութիւնք, ոչ միայն մեզ տգեղ և աննման դրութեան մէջ կը դնեն, այլ և հեռզհեռէ նորութեանց գայթակղութիւններ կը ստեղծեն. միոյն գործածը միւսին օրինակ կը լինի, և միոյն ունեցածը միւսին տանջանք կը դառնայ. զի երբ մէկ տեղ բան մը կը ներուի, միւս տեղ չներուիլը նեղութիւն կը պատճառէ, և ի զուր խնդիրներու և շփոթութիւններու առիթ կը լինի:

Որպէս զի այդ անկոպար ազատութիւնը յիշեալ անկարգութեանց տեղի չտայ, ամեն հովիւք և պաշտօնեայք Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ, որ աստիճանէ որ լինին, միակ տեղէ մը պէտք է ընդունին իրենց հրահանգը և միակ ձևով մը պիտի

վարեն իրենց գործունէութիւնը. և միակ տեղն ալ Հայաստանեայց Ուղղափառ եկեղեցւոյ Հայրապետութիւնն է, կամ որ նոյն է, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսական Աթոռոյն Գահակալն է:

Մինչև ցարդ շատ թոյլ է այդ հրահանգաց համակերպութեան ձևը: Մեր երկրորդական աթոռները բոլորովին ազատ գործունէութիւն կը վարեն, և կարծեցեալ պահանջից սկզբունքին կամայական ընդարձակութիւններ կը ծայեն, և որ աւելի վտանգաւորն է, այդ կամայական ընդարձակութիւններն ալ իրարու չեն նմանիր, և ժողովուրդք իրաւունք կունենան գանգատելու թէ այս ինչ բան այս ինչ տեղ կը կատարուի և այն ինչ տեղ չկատարուիր, կամ թէ այս ինչ տեղ չկատարուիր նոյն կերպով՝ որով այն ինչ տեղ կը կատարուի:

Խօսքերնիս անորոշ չթողլու համար պէտք է յայտարարեմք ևս, որ երկու պարտքերէն զորս յիշեցինք՝ և որոց մէկը հիմնաւոր և միւսը անցաւոր անուանեցինք, մէկը միւսին չեմք ենթարկեր, այլ երկուքն ալ հաւասար կերպով անհրաժեշտ կը համարեմք. մանաւանդ որ կը կարծեմք թէ հիմնաւոր պարտքը կատարելէն վերջացնելէն յետոյ ալ անցաւորը միշտ կը մնայ ու պիտի մնայ: Վասն զի որչափ ալ հիմնական կանոնագիրքը պատրաստուած և հրատարակուած լինի, տակաւին անցաւոր հրահանգներու պէտքը չսպառիր երբեք, Ուրեմն կաթողիկոսական կոնդակներ, աղգին ընդհանրութեան համար հրահանգներ, հիմնական կանոնաց մեկնութիւններ, պէտք է շարունակաբար Ս. Եջմիածնէ ելնեն, և ամեն աստիճանէ, այսինքն թէ երկրորդական թէ երրորդական և թէ չորրորդական կարգէ եկեղեցական հովուաց համար հաւասարապէս, իրաւանց և պարտուց՝ սկզբանց և գործոց՝ ընդհանուր և մասնաւոր պարագայից մերձաւոր կանոն և ապահով ուղեցոյց լինին:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՕՐՄԱՆԵԱՆ